

Μνήμων

Τόμ. 21 (1999)

ΤΟ «ΔΗΜΟΣΙΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΙΔΙΩΤΙΚΟ» ΣΤΗ ΝΕΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ Ή ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

doi: [10.12681/mnimon.793](https://doi.org/10.12681/mnimon.793)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΒΔΕΛΑ Ε. (1999). ΤΟ «ΔΗΜΟΣΙΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΙΔΙΩΤΙΚΟ» ΣΤΗ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ Ή ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ. *Μνήμων*, 21, 211–220. <https://doi.org/10.12681/mnimon.793>

ΤΟ «ΔΗΜΟΣΙΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΙΔΙΩΤΙΚΟ»
 ΣΤΗ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
 Ή ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ΄ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ΄

Μετά από αρκετές δεκαετίες περιθωριοποίησης από την οικονομική και την κοινωνική ιστορία, η πολιτική ιστορία επανέρχεται θριαμβευτικά στο ιστοριογραφικό προσκήνιο εδώ και μερικά χρόνια με νέες μεθόδους και προσεγγίσεις και ριζικά ευρύτερο επαναπροσδιορισμό του αντικειμένου της. Η τομή με την παραδοσιακή πολιτική ιστορία σηματοδοτείται με διάφορες νέες ονομασίες: «νέα ιστορία του πολιτικού», «διανοητική ιστορία του πολιτικού», «πολιτισμικο-πολιτική ιστορία», «κοινωνιο-ιστορία του πολιτικού»¹. Το πολιτικό δεν είναι πλέον ένα αυτονόητο και σταθερό εργαλείο ανάλυσης, αλλά προβληματοποιείται, ιστορικοποιείται, αντιμετωπίζεται δηλαδή ως ιστορική κατασκευή, ως αντικείμενο της ανάλυσης.

Βασικό χαρακτηριστικό της νέας αυτής πολιτικής ιστορίας είναι το άνοιγμά της σε άλλους κλάδους: τη φιλοσοφία, την πολιτική επιστήμη, την ανθρωπολογία. Η έμφαση στην πολιτισμική προσέγγιση είναι πιο έντονη στην αγγλοαμερικανική σχετική ιστοριογραφία, όπου στο επίκεντρο βρίσκεται συχνά η Γαλλική Επανάσταση και οι πολιτικές ανακατατάξεις που συνδέονται με αυτήν. Ερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους σχηματίζονται οι πολιτικές ταυτότητες, τα πολιτικά σύμβολα και οι πολιτικοί λόγοι καθώς και τα διαφορετικά και μεταβαλλόμενα, γι' αυτό ασταθή και με δυνατότητα ανατρεπτικών χρήσεων, νοήματά τους, κ.ά. Στη Γαλλία εντονότερη είναι η επικέντρωση στον 19ο και τον 20ό αιώνα, μέσα από μια κοινωνιο-ιστορία του κράτους, των θεσμών, των κρατικών πολιτικών, των πολιτικών κομμάτων, των εκλογικών πρακτικών. Κοινή και στις δύο παραδόσεις είναι η ανάδειξη της σημασίας που έχει η μελέτη της

Ανακοίνωση στην ημερίδα της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, περιοδικό *Μνήμων*, «Νεότερες προσεγγίσεις στην Πολιτική Ιστορία», 7 Νοεμβρίου 1998. Οι βιβλιογραφικές παραπομπές είναι ενδεικτικές.

1. Βλ. Gérard Noiriel και Michel Offerlé, «Histoire politique, histoire du politique», *Genèses* 20 (1995), σ. 2-3.

γλώσσας για τη νέα προσέγγιση του πολιτικού². Πρόκειται για μία από τις βασικές παραδοχές της νέας πολιτικής ιστορίας, παραδοχές που προέκυψαν τόσο από την ιστορική έρευνα των προηγούμενων δεκαετιών, κατά κύριο λόγο γύρω από την κοινωνική διαμαρτυρία, όσο και από τις σύγχρονες θεωρητικές συζητήσεις. Εκτός από τη σημασία της γλώσσας για τη διαμόρφωση πολιτικών συμπεριφορών και τη νοηματοδότησή τους, στις παραδοχές αυτές περιλαμβάνεται επίσης η σχετική αυτονομία του πολιτικού σε ό,τι αφορά τις ερμηνείες για τη δράση των κοινωνικών ομάδων, που με τη σειρά της συνδέεται με τον ρητό σκεπτικισμό απέναντι στην αναγωγή πολιτικών συμπεριφορών σε κοινωνικούς καθορισμούς³.

Σε αυτό το πλαίσιο οι κλασικές θεματικές περιοχές της παραδοσιακής πολιτικής ιστορίας επανεμφανίζονται στο προσκήνιο με νέο περιεχόμενο. Θα αναφέρω δύο μόνο, από μόνες τους εξαιρετικά ευρείες: τον φιλελευθερισμό, ως πολιτική ιδεολογία και πολιτική πρακτική από τη μια, τη διαδικασία διαμόρφωσης του σύγχρονου κράτους και της ιδιότητας του πολίτη από την άλλη. Σκιαγραφώντας τα όρια του πολιτικού στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, οι θεματικές αυτές θέτουν για τη νέα πολιτική ιστορία ένα κοινό κεντρικό ερώτημα, που δεν θα ήταν δυνατό να είχε διατυπωθεί παλαιότερα και που έρχεται και επανέρχεται σε συνέδρια, ειδικές εκδόσεις και μελέτες: Πώς, μέσα από ποιες διαδικασίες διαμορφώθηκαν ιστορικά και επιβλήθηκαν ως αυτονόητα τα κοινά νοήματα που διακρίνουν, με ασαφή, ασταθή και μονίμως αμφιλεγόμενο τρόπο, τα σύνορα μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού», που προσδιορίζουν δηλαδή το πεδίο του πολιτικού εδώ και δύο αιώνες⁴;

Αυτό είναι το σημείο στο οποίο η νέα πολιτική ιστορία συναντά την προβληματική γύρω από την ιστορική συγκρότηση της διάκρισης μεταξύ μιας δημόσιας και μιας ιδιωτικής σφαίρας και τις συνέπειές της στη διαμόρφωση των έμφυλων σχέσεων στις δυτικές κοινωνίες, προβληματική που έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο της ιστορίας των γυναικών και της ιστορίας του φύλου. Η προβληματική αυτή, που ξεκίνησε αρχικά από τη μελέτη του ιδιωτικού, του υποτιθέμενου κατεξοχήν χώρου των γυναικών, εστιάζεται τα τελευταία χρόνια σε μια έμφυλη ιστορία του πολιτικού. Οι σχετικές έρευνες, ανιχνεύοντας την έμφυλη διάσταση στην ιστορική συγκρότηση του έθνους, του κράτους και της ιδιότητας του πολίτη, στρέφονται στη διαδικασία μέσα από την οποία διαμορφώθηκαν εννοιολογικά οι κατηγορίες με τις οποίες προσεγγίζουμε το ίδιο το πο-

2. Βλ. G. Noiriel και M. Offerlé, *ό.π.* και Dror Vahrman, «The new political history: a review essay», *Social History* 21 (1996), σ. 341-354.

3. D. Vahrman, *ό.π.*

4. Michel Offerlé, «Histoire politique, histoire du politique II», *Genèses* 23 (1996), σ. 4-5.

λιτικό — όπως «δημόσιο» και «ιδιωτικό». Πιο συγκεκριμένα, αυτό που διερευνάται είναι η ιστορικά μεταβαλλόμενη αλλά σταθερά προσδιοριστική και για τα δύο σχέση ανάμεσα στην πολιτική και το φύλο⁵. Ορισμένα από αυτά τα νέα πεδία έρευνας της πολιτικής ιστορίας θα σκιαγραφήσω παρακάτω μέσα από τις θεματικές που προανέφερα.

Πρώτα απ' όλα ο πολιτικός φιλελευθερισμός. Ένα κεντρικό ερώτημα αφορά την καθολικότητα της φιλελεύθερης ιδεολογίας, τη σχέση ανάμεσα στην επίκληση της ισότητας που προέρχεται από το φυσικό δίκαιο και τις πολιτικές πρακτικές κυριαρχίας, διακρίσεων και εκμετάλλευσης. Η νέα έρευνα στην πολιτική ιστορία επικεντρώνεται περισσότερο στα ποικίλα νοήματα με τα οποία οι φιλελεύθερες αρχηγείες επιχείρησαν να κυβερνήσουν σε διάφορες χώρες, παρά στα πολιτικά κόμματα ή στις εκλογικές συμμαχίες. Αναδεικνύονται έτσι οι τρόποι με τους οποίους οι ποικίλες κοινωνικές διαφορές (φυλετικές, ταξικές, έμφυλες, εθνοτικές και εθνικές) επέδρασαν στις συγκρούσεις, τις διαπραγματεύσεις και τις μεταρρυθμίσεις μέσα από τις οποίες ο φιλελευθερισμός απέκτησε πρακτική πολιτική ταυτότητα, προσδιορίζοντας κάθε φορά ποιοι εντάσσονται και ποιοι αποκλείονται από τους φιλελεύθερους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού. Εντοπίζεται επίσης η σημασία και η ισχύς της διάκρισης δημόσιου-ιδιωτικού στη φιλελεύθερη πρακτική και θεωρία, αλλά και το μεταβαλλόμενο περιεχόμενό της όσο και τα μετακινούμενα όριά της, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς και τη δράση διαφόρων κινημάτων⁶.

Ίδωμένη από αυτό το πρίσμα η διάκριση «δημόσιου»-«ιδιωτικού» αναδεικνύεται ως θεμελιώδης στον πολιτικό φιλελευθερισμό και σηματοδοτεί συγχρόνως τη βασικότερη αντίφασή του. Αντιστοιχεί, κατά τους μελετητές, στην αναγκαιότητα του φιλελευθερισμού να νομιμοποιήσει την εγγενή αντίφαση της θεωρητικής του σκέψης, δηλαδή από τη μια μεριά τον αφηρημένο ατομικισμό (που

5. Για την κριτική της διάκρισης δημόσιου-ιδιωτικού και τη σημασία της στη διάμρφωση του πολιτικού από τη σκοπιά της φεμινιστικής θεωρίας, βλ.: Nancy Fraser, «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy», στο Graig Calhoun (επιμ.), *Habermas and the Public Sphere*, The MIT Press, Κέμπριτζ Μασ. και Λονδίνο 1992, σ. 109-142· Carole Pateman, «Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy», στο βιβλίο της, *The Disorder of Women*, Polity Press, Κέμπριτζ 1989· Leonore Davidoff, «Regarding Some 'Old Husbands' Tales': Public and Private in Feminist History», στο βιβλίο της *Worlds Between. Historical Perspectives on Gender and Class*, Polity Press, Κέμπριτζ 1995, σ. 227-276. Για την έμφυλη πολιτική ιστορία, βλ. Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές στην ιστορία των γυναικών», στο Ε. Αβδελά και Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 80-83.

6. Steve Soper και Christopher Schmidt-Nowara, «The return of liberalism», *Social History* 21 (1996), σ. 88-92.

εξαγγέλλει την υπέρβαση των κοινωνικών και φυσικών διακρίσεων εν ονόματι του φυσικού δικαίου) και από την άλλη το δικαίωμα του ατόμου στη διαφορά ως βάση για τη νομιμοποίηση του δικαιώματος στην ατομική περιουσία. Η καθολικότητα του φυσικού δικαίου αφορά, κατ' αυτόν τον τρόπο, εκείνα τα άτομα που θεωρήθηκε ότι πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου: είναι δηλαδή έλλογα, ανεξάρτητα και αυτόβουλα. Πρόκειται, στην πράξη, για τους λευκούς, μεσοαστούς άντρες.

Η εγγενής αμφισημία του πολιτικού φιλελευθερισμού, ο οποίος ενώ στηρίζεται στην καθολικότητα του φυσικού δικαίου αρνείται την εφαρμογή του σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού (γυναίκες, εργάτες, φτωχούς, αλλά και μαύρους, Εβραίους κ.ά. ανάλογα με την εποχή και την περίπτωση), γίνεται καταφανής στο ζήτημα του αποκλεισμού των γυναικών από τα πολιτικά δικαιώματα. Μολοντί εμφανίζεται ακόμη μέχρι σήμερα ως αυτονόητο, φυσικό και αναπόφευκτο δεδομένο, ή μάλλον ακριβώς επειδή εμφανίζεται ως έξω από την ιστορία, ο αποκλεισμός αυτός βρίσκεται στη ρίζα της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής των τελευταίων δύο αιώνων στις δυτικές χώρες.

Πιο συγκεκριμένα, στη βάση της πολιτικής θεωρίας βρίσκονται δύο βασικές παραδοχές: η πρώτη αφορά την πεποίθηση στη «φυσική» θεμελίωση της διάκρισης ανάμεσα σε μια δημόσια σφαίρα, όπου ασκείται η πολιτική, και σε μια ιδιωτική, με διπλό περιεχόμενο, από τη μια ως οικονομία και από την άλλη ως οικιακότητα. Στη διάκριση δημόσιου-ιδιωτικού, που κατασκευάστηκε πολιτισμικά και κοινωνικά κατά τον 19ο αιώνα, είναι εγγραμμμένες παραδοχές για τις διαφορετικές ικανότητες και δικαιώματα αντρών και γυναικών, παραδοχές που έφτασαν να κυριαρχήσουν ακόμη και στη συγκρότηση της ιστορίας και της κοινωνιολογίας και να θεωρούνται ακόμη και σήμερα φυσικά δεδομένα⁷. Σύμφωνα με τις παραδοχές αυτές οι άντρες διαθέτουν «εγγενώς» τις ιδιότητες του έλλογου, ανεξάρτητου και αυτόβουλου υποκειμένου, του μόνου ικανού να συνάψει πολιτικό αλλά και οικονομικό συμβόλαιο. Η ικανότητα αυτή θεωρήθηκε ότι δίνει στους άντρες το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία, που σύμφωνα με τη δεύτερη θεμελιακή παραδοχή της κλασικής πολιτικής θεωρίας συνιστά προϋπόθεση για την ιδιότητα του πολίτη. Συγχρόνως τους δημιουργεί την υποχρέωση να αναλαμβάνουν την προστασία και τη φροντίδα εκείνων που εξαρτώνται από αυτούς στο πλαίσιο της οικογένειας, δηλαδή τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Σύγχρονες έρευνες έχουν επισημάνει τη σημασία που αποκτά ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα το ιδανικό του ανδρισμού ως βάσης για την κοι-

7. Βλ. L. Davidoff, ό.π. και Sonya O. Rose, «Gender and Labor History. The nineteenth-century legacy», *International Review of Social History* 38 (1993), σ. 145-162.

νωνική ευταξία και για τη συγκρότηση του πολιτικού⁸. Οι γυναίκες, από την άλλη μεριά θεωρήθηκε ότι καθοδηγούνται από τα πάθη και το σώμα τους, δεν διαθέτουν ως εκ τούτου λογική και αίσθηση δικαίου και γι' αυτό, ως το κατεξοχήν «φύλο», χρειάζονται καθοδήγηση και προστασία. Η συγκρότηση του γυναικείου σώματος ως μητρικού, μέσα στην πολιτική θεωρία αρχικά, στις πολιτικές πρακτικές στη συνέχεια, περιόρισε τις γυναίκες στην οικιακή διάσταση της ιδιωτικής σφαίρας, δηλαδή στην οικογένεια, και αποτέλεσε τη βάση για τον αποκλεισμό τους από τη σφαίρα του πολιτικού. Συγχρόνως ως παντρεμένες τις απέκλεισε από το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία ή πάντως από το δικαίωμα στη διαχείρισή της. Οι δύο αυτές παραδοχές καταγράφονται στην απόρριψη της συμμετοχής των γυναικών στην ιδιότητα του πολίτη, και άρα στο δικαίωμα της ψήφου, απόρριψη ρητή στην περίπτωση της Γαλλικής Επανάστασης, άρρητη σε πολλές άλλες όπως και σε εκείνη του ελληνικού συντάγματος του 1864.

Η διαπίστωση ότι η διάκριση «δημόσιου»-«ιδιωτικού» είναι ιστορική κατασκευή και θεμελιακό στοιχείο στη διαμόρφωση των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων έχει σημαντικές συνέπειες για την έρευνα στην πολιτική ιστορία. Αναδεικνύει κυρίως την ανάγκη να ιστοριοποιηθούν οι διαφορετικές μορφές που πήραν μέσα στο χρόνο οι διακρίσεις μεταξύ αντρών και γυναικών, καθώς και οι μεταβαλλόμενες λογικές που τις στήριζαν, αν μάλιστα θεωρήσει κανείς ότι η επίκληση στις δυσκολομετάβλητες νοοτροπίες ή στις κοινωνικές σταθερές δεν συνιστούν ικανοποιητική ερμηνεία⁹. Δεν νοείται επομένως σήμερα πολιτική ιστορία που θα αγνοούσε ή θα υποβάθμιζε τη διάσταση αυτή.

Τα ιστορικά ερωτήματα που τίθενται στο παραπάνω πλαίσιο είναι πολλά. Θα διατυπώσω ορισμένα έχοντας κατά νου την ελληνική ιστορία: Ένα πρώτο αφορά τη γένεση του έθνους-κράτους και τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές ιδέες που συνδέθηκαν με αυτό συγκρότησαν ως αυτονόητη τη διάκριση μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού», διάκριση που έδινε αποκλειστικά ανδρικό χαρακτήρα στη δημόσια σφαίρα, αποκλείοντας τις γυναίκες ή μάλλον κάνοντάς τις άορατες από το πολιτικό πεδίο, αν και συστηματικά παρούσες¹⁰. Μολονότι τα

8. George L. Mosse, *L'Image de l'homme. L'invention de la virilité moderne*, Abbeville, Παρίσι 1997.

9. Βλ. Hans Ulrich Jost, Monique Pavillon, François Valloton (επιμ.), *La politique des droits. Citoyenneté et construction des genres aux 19e et 20e siècles*, Editions Kimé, Παρίσι 1994. Για μια τέτοια συγκριτική απόπειρα βλ. Louise A. Tilly, «Women, Work and Citizenship», *International Labor and Working-Class History* 52 (1997), σ. 1-26 και τα σχόλια των Chiara Saraceno, Ann Shola Orloff, Roderick Phillips και W. Robert Lee, στο ίδιο, σ. 27-71 καθώς και την ανταπάντηση της L. Tilly, «Women, Work and Citizenship. Response to Comment», στο ίδιο 53 (1997), σ. 179-181.

10. Βλ. Christiane Veauvy και Laura Pisano, *Paroles oubliées. Les femmes et la construction de l'Etat-nation en France et en Italie. 1789-1860*, Colin, Παρίσι 1997.

ιστορικά παραδείγματα από τη σταθερή παρουσία των γυναικών στη συγκρότηση του έθνους-κράτους αφθονούν, η έρευνα χρειάζεται να επεκταθεί στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες η παρουσία αυτή υποβαθμίστηκε και αγνοήθηκε. Χρειάζεται δηλαδή να μελετηθούν οι τρόποι με τους οποίους κράτος και πολιτικές δυνάμεις κατασκεύασαν την έλλειψη ορατότητας των γυναικών μέσα από μια σύνθετη αν και ασταθή και μονίμως αμφιλεγόμενη συμβολική τάξη, η οποία αναγόρευε το «πολιτικό» σε προϋπόθεση της επιτέλεσης του ανδρισμού, ενώ παράπεμπε τη δημόσια δράση γυναικών στο πεδίο του «κοινωνικού»¹¹. Μια τέτοια οπτική θα μπορούσε να μας επιτρέψει να εξηγήσουμε γιατί η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική αντιμετωπίστηκε στην Ελλάδα ως «παρά φύσιν παράδοξο» μέχρι αργά στον 20ό αιώνα, παίρνοντας υπόψη μας πώς αλλάζει το περιεχόμενο αυτού του «παράδοξου» μέσα στο χρόνο¹².

Ένα δεύτερο ερώτημα αφορά τις πολιτισμικές προϋποθέσεις της διάκρισης «δημόσιου»-«ιδιωτικού» και τις πολιτικές τους επιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα, πώς επηρεάζει την άσκηση της πολιτικής η συγκρότηση φιλελεύθερων θεσμών που προϋποθέτουν το πολιτικό περιεχόμενο της διάκρισης «δημόσιου»-«ιδιωτικού», όπως σκιαγραφήθηκε παραπάνω, σε κοινωνίες που φαίνεται πολιτισμικά να αγνοούν αυτή τη διάκριση ή τουλάχιστον να χαρακτηρίζονται από τη ρευστότητα των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό; Μελετώντας πώς δομήθηκαν οι αντιλήψεις για το «δημόσιο» πεδίο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα θα μπορούσαμε καλύτερα να κατανοήσουμε την «πολιτικοποίηση» που θεωρείται ότι χαρακτηρίζει την εποχή αυτή, μέσα ακριβώς από την ρευστότητα των ορίων «πολιτικού» και «κοινωνικού», «δημόσιου» και «ιδιωτικού». Μια τέτοια μελέτη θα αναδείκνυε την ευρύτατη ανάμειξη των γυναικών στην πολιτική, κυρίως ως «μεσολαβητριών» στη διεκπεραίωση των πελατειακών σχέσεων. Εδώ προβάλλει καθαρά η σημασία των πολιτισμικών αντιλήψεων και των κοινωνικών πρακτικών που σχετίζονται με την οικογένεια και τις οικογενειακές στρατηγικές για τη μελέτη των σχέσεων αυτών. Συγχρόνως όμως προβάλλει και η ανάγκη μιας ιστορικής προσέγγισης της οικογένειας, που να παίρνει εξίσου υπόψη της τις σχέσεις στο εσωτερικό της, όσο και εκείνες με τον εξωτερικό περίγυρο.

Ένα τρίτο ερώτημα αφορά τις σχέσεις των γυναικών με την πολιτική ε-

11. Για την ιστορική κατασκευή της αντίθεσης «πολιτικού»/«κοινωνικού» και τις συνέπειές της στην αντίληψη για το πολιτικό, βλ. Michèle Riot-Sarcey, *Le réel de l'utopie. Essai sur le politique au XIXe siècle*, Albin Michel, Παρίσι 1998.

12. Βλ. Αγγέλικα Ψαρρά, «Μητέρα ή πολίτις; Ελληνικές εκδοχές της γυναικείας χειραφέτησης (1870-1920)», Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα, *Το φίλο των δικαιωμάτων. Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 90-107.

ξουσία. Είδαμε ότι η καθιέρωση της δημοκρατίας συμπίπτει ιστορικά με τον αποκλεισμό των γυναικών από την πολιτική και ότι ο αποκλεισμός αυτός δεν είναι μοιραίος, αλλά κατασκευάζεται ιστορικά μέσα από λόγους, αναπαραστάσεις και πρακτικές. Συμπυκνώνεται δε στην άρνηση της απόδοσης στις γυναίκες της ιδιότητας του πολίτη έως αργά στον 20ό αιώνα¹³. Τίθεται εδώ προς διερεύνηση η πολιτική σημασία των γυναικείων και φεμινιστικών κινημάτων στη μετατόπιση των ορίων της διάκρισης «δημόσιου»-«ιδιωτικού», και αυτό ανεξάρτητα από το αίτημα των πολιτικών δικαιωμάτων¹⁴. Αποκτούν έτσι ευρύτερη σημασία οι προσπάθειες κάποιων γυναικών στον ύστερο ελληνικό 19ο αιώνα να εντάξουν τις γυναίκες στο «εθνικό σώμα» προκρίνοντας μια «μη πολιτική» εκδοχή της γυναικείας ιδιότητας του πολίτη¹⁵.

Το ζήτημα της ιδιότητας του πολίτη μάς φέρνει στη θεματική περιοχή του κράτους και πιο συγκεκριμένα σε εκείνη των κοινωνικών κρατικών πολιτικών. Η πλούσια πλέον σχετική βιβλιογραφία συνδέει τα κοινωνικά δικαιώματα με τα δικαιώματα του πολίτη, θέτοντας όμως υπό αυστηρή κριτική το εξελικτικό σχήμα του Τ. Χ. Μάρσαλ για τα αστικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη. Οι κρατικές αυτές πολιτικές μάς ενδιαφέρουν στο πλαίσιο που θίγεται εδώ γιατί συνιστούν μηχανισμούς μέσα από τους οποίους διαμορφώνεται και μεταβάλλεται η διάκριση «δημόσιου»-«ιδιωτικού», πολιτικοποιείται και κρυσταλλώνεται ή μετασχηματίζεται το έμφυλο περιεχόμενο της ιδιότητας του πολίτη¹⁶.

13. H. U. Jost, M. Pavillon, F. Valloton (επιμ.), *ό.π.*: Judith Butler και Joan Scott (επιμ.), *Feminists Theorize the Political*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1992· Anna Rossi-Doria, *Diventare cittadine. Il voto alle donne in Italia*, Giunti, Φλωρεντία 1996.

14. Michèle Riot-Sarcey (επιμ.), *Démocratie et représentation*, Editions Kimé, Παρίσι 1995. Για περιπτώσεις έξω από το στενό κύκλο των δυτικο-ευρωπαϊκών κρατών, βλ. Margot Badran, *Feminists, Islam, and Nation. Gender and the Making of Modern Egypt*, Princeton University Press, Πρίνστον 1995· Krassimira Daskalova, «Bulgarian Women in Movements, Laws, Discourses (1840s-1940s)», *Bulgarian Historical Review* 1-2 (1999), σ. 184-200.

15. Βλ. Efi Avdela και Angelika Psarra, «Engendering 'Greeknness': Women's emancipation and irredentist politics in 19th century Greece», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Gendered Communities. The Challenge to Religion, Nation and Race», Πανεπιστήμιο Tel Aviv, Μάρτιος 1998.

16. Το ενδιαφέρον για τα θέματα αυτά αυξήθηκε σημαντικά τη δεκαετία του '90. Βλ. ενδεικτικά: Sandrinne Kott, *L'Etat social allemand. Représentations et pratiques*, Berlin, Παρίσι 1995· Elinor A. Accampo, Rachel G. Fuchs, Mary Lynn Stewart (επιμ.), *Gender and the Politics of Social Reform in France, 1870-1914*, The John Hopkins University Press, Βαλτιμόρη και Λονδίνο 1995· Leora Auslander και Michelle Zancarni-Fournel (επιμ.), *Différence des sexes et protection sociale XIXe-XXe siècles*, Presses Universitaires de Paris 8, Παρίσι 1995· Jane Lewis (επιμ.), *Women and Social Policies*

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αν και υποβαθμισμένο σε πολλές μελέτες για την κοινωνική πολιτική και στην Ελλάδα, είναι πώς το κράτος έχει παίξει αποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία επαναπροσδιορισμού της διάκρισης «δημόσιου»-«ιδιωτικού» μέσα από τις παρεμβάσεις για την προστασία των γυναικών στην εργασία και για την προστασία της μητρότητας. Η μελέτη αυτών των παρεμβάσεων δείχνει ότι στη δυτική Ευρώπη η ιδιότητα του πολίτη οριοθετήθηκε για τις γυναίκες από τις αναπαραγωγικές τους ικανότητες και την ταύτισή τους με τη μητρότητα. Το μαρτυρεί η σημασία της γεννητικότητας στο λόγο του ανερχόμενου εθνικισμού του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα καθώς και η επίδραση των πολιτικών του σώματος (υγιεινή, ευγονική, γεννητικότητα, σεξουαλικότητα) στη διαμόρφωση του σύγχρονου πολιτικού σώματος¹⁷.

Οι κρατικές παρεμβάσεις είναι λοιπόν αυτές που μετατρέπουν την ιδιότητα του πολίτη για τις γυναίκες σε μια λειτουργία στην υπηρεσία του έθνους: στη μητρότητα. Ανιχνεύεται και εδώ η αντίφαση ανάμεσα στην επίκληση της νομικής καθολικότητας και στη συγκρότηση των γυναικών ως ειδικής κατηγορίας, αντίφαση που στηρίζεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες δεν είναι «κανονικοί» πολίτες. Για το σύγχρονο κράτος, με την οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης, κεντρικός πυρήνας του κοινωνικού συμβολαίου είναι η οικογένεια, αλλά μια οικογένεια υπό ανδρική εξουσία. Η σημασία της οικογένειας για το κράτος αποτυπώνεται στις συζητήσεις για τη μητρότητα ως καθήκον των γυναικών, τη γεννητικότητα ως κριτήριο για την επιβίωση του έθνους, αλλά και για τα υποκείμενα που εμπίπτουν στην κρατική προστασία. Η αντίληψη αυτή γίνεται μέσα στο χρόνο όλο και πιο αυτονόητη για το σύνολο των κοινωνικών ομάδων και όχι μόνο αυτών που βρίσκονται στην εξουσία. Το ίδιο το κράτος πρόνοιας συγκροτείται ήδη από τις πρώιμες μορφές του στη βάση της αρχής ότι οι ανεξάρτητοι εργάτες με δικαιώματα είναι οι άντρες, ενώ οι γυναίκες είναι μέλη οικογενειών με ανάγκες προστασίας. Όσο εξαπλώνεται το κράτος πρόνοιας τόσο γίνεται πιο καθαρό ότι απευθύνεται στις ανάγκες των αντρών παραγωγικών εργατών και όσων εξαρτώνται από αυτούς, ενώ συγχρόνως επαναδιατυπώνει και αποκρυσταλλώνει την ταύτιση των γυναικών με την οικιακή εργασία και τη μη-

in Europe. Work, Family and the State, Edward Elgar, Άλντρσοτ 1993· Susan Peder-
sen, *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State. Britain and France
1914-1945*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1993.

17. Βλ. Mark B. Adams, *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France,
Brazil, and Russia*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1990· William H. Schneider,
Quality and Quantity: The Quest for Biological Regeneration in 20th Century France,
Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1991· Victoria De Grazia, *How Fascism Ruled
Women. Italy, 1922-1945*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1992.

τρότητα. Εξού και οι λόγοι για την ιδιότητα του πολίτη των γυναικών, συνεπικουρούμενοι από τους βιο-ιατρικούς λόγους και την «επιστημονική» θεμελίωση της βιολογικής κατωτερότητας των γυναικών, δεν θέτουν στην περίπτωσή τους την ιδιότητα του πολίτη ως δικαίωμα αλλά ως ικανοποίηση αναγκών για να επιτελέσουν καλύτερα την κατεξοχήν κοινωνική και εθνική λειτουργία τους, δηλαδή τη μητρότητα¹⁸.

Η πολιτική σημασία των οργανωμένων γυναικείων κινημάτων αναδεικνύεται στο πλαίσιο αυτό πιο καθαρά. Τα περισσότερα οργανωμένα γυναικεία κινήματα αντέστρεψαν τη λογική του κράτους διεκδικώντας την ταυτότητα της μητρότητας ώστε να κερδίσουν δικαιώματα, έστω και αν αυτά δεν ήταν πολιτικά. Διεκδίκησαν δηλαδή τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να εκπληρώσουν οι γυναίκες καλύτερα εκείνο που τους αποδίδονταν ως η κατεξοχήν αποστολή τους, η πολιτικά και εθνικά κρίσιμη επιτέλεση των αναπαραγωγικών τους ιδιοτήτων¹⁹. Με αυτόν όμως τον τρόπο, έστω και θυσιάζοντας τα πολιτικά δικαιώματα, αποκάλυψαν τις εγγενείς αντιφάσεις τόσο του πολιτικού φιλελευθερισμού όσο και των κρατικών κοινωνικών πολιτικών, καθώς αυτές στηρίζονταν ακριβώς στην παραδοχή ότι οι γυναίκες αδυνατούν να ανταποκριθούν στις ιδιότητες του υποκειμένου που δικαιούται δικαιώματα.

Τέλος, και ίσως η σημαντικότερη ένδειξη της ρευστότητας και της πολιτικής σημασίας που είχε για τη θεμελίωση των σύγχρονων κοινωνιών η διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού, οι κρατικές πολιτικές που αποσκοπούσαν να ρυθμίσουν τη γεννητικότητα και να περιορίσουν τις γυναίκες στη θέση των συζύγων και μητέρων έκαναν δημόσιο το «ιδιωτικό» και πολιτικοποίησαν το προσωπικό²⁰. Όσο αναπτύσσεται το κράτος πρόνοιας τόσο περισσότερο το κράτος γίνεται ρυθμιστής του ιδιωτικού, μετατοπίζοντας ξανά τα όριά του με το δημόσιο. Αποκορύφωμα της διαδικασίας αυτής είναι η πλήρης κατάλυση της

18. Βλ. ενδεικτικά: Laura Levine Frader, «Social Citizens without Citizenship: Working-Class Women and Social Policy in Interwar France», *Social Politics, Καλοκαίρι/Φθινόπωρο* 1996, σ. 111-135 και Anne Cova, *Maternité et droits des femmes en France (XIXe-XXe siècles)*, Anthropos, Παρίσι 1997.

19. Karen Offen, «Contextualizing the Theory and Practice of Feminism in Nineteenth-Century Europe (1789-1914)», στο R. Bridenthal, S. M. Stuart, M. E. Wiesner (επιμ.), *Becoming Visible. Women in European History*, Houghton Mifflin Company, Βοστώνη και Νέα Υόρκη 31998, σ. 327-355.

20. Robert G. Moeller, «The state of women's welfare in European welfare states», *Social History* 19 (1994), σ. 385-393· Cornelia Osborne, *The Politics of the Body in Weimar Germany: Women's Reproductive Rights and Duties*, Macmillan, Houndmills 1992· Gisela Bock και Pat Thane (επιμ.), *Maternity and Gender Policies. Women and the Rise of the European Welfare States 1880s-1950s*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1991.

διάκρισης δημόσιου και ιδιωτικού που χαρακτηρίζει τα αυταρχικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου, παρά τις διαφορετικές μορφές που παίρνει στις διαφορετικές εκδοχές τους²¹. Η έρευνα για τα ζητήματα αυτά στην Ελλάδα έχει μόλις αρχίσει.

21. Francine Muel Dreyfus, *Vichy et l'éternel féminin*, Le Seuil, Παρίσι 1996· V. De Grazia, ό.π.· Gisela Bock, «Antinatalism, maternity and paternity in National Socialist racism», στο G. Bock και P. Thane (επιμ.), ό.π., σ. 233-255 και της ίδιας, «Le Nazisme. Politiques sexuées et vies des femmes en Allemagne», στο Françoise Thébaud (επιμ.), *Le XXe siècle, 5ος τόμος της Histories des femmes en Occident*, επιμ. Michelle Perrot και Georges Duby, Plon, Παρίσι 1992, σ. 143-167.